

Стовбурові та технічні шкідники

Стовбурові шкідники

Стовбурові шкідники – численна група, до якої належить багато видів шкідників різних рядів і родин (з ряду твердокрилих – короїди, вусачі, златки, свердлики та ін.; з ряду перетинчастокрилих – рогахвости; з лускокрилих – склівки та червиці).

Твердокрилі (*Coleoptera*) Родина короїди (*Ipididae*)

На території України поширені близько 100 видів короїдів. Це дрібні жуки довжиною близько 3–4 мм (найбільший з них – великий ялиновий лубоїд – досягає 8–9 мм). Короїди мають колінчасто-булавовидні вусики, розширені передні гомілки та чотиричленні лапки. Родину поділяють на три підродини – заболонники, лубоїди та короїди. В основу поділу покладено морфологічну будову тіла. У короїдів передньоспинка закриває голову зверху, а на задній частині надкрил у багатьох видів є заглибина із зубчиками та горбиками по краях (тачка), якою жуки видаляють з ходів порошок. У лубоїдів та заболонників передньоспинка не закриває голови. Надкрила лубоїдів на кінці рівномірно заокруглені і не мають заглибини, а надкрила заболонників зверху прямі, на кінці майже не загинаються донизу і не закривають черевця ззаду. Личинки у всіх короїдів безногі, білуваті, з серповидно вигнутим тілом. Короїди живуть у корі, лубі та поверхневому шарі заболони дерев, проточуючи там характерні ходи. Кілька видів короїдів-деревників проточують

глибокі ходи в деревині. Селяться жуки сім'ями: один самець і одна самиця (моногамія) або один самець і кілька самиць (полігамія).

Полігамні короїди, проточуючи ходи, спочатку прогризають вхідний канал, а потім під корою – так звану шлюбну камеру. Від неї кожна самиця проточує окремий маточний хід у вигляді прямого або зігнутого каналу. З боків ходу вона вигризає дрібні заглиблення яйцеві камери, в кожную з яких відкладає одне яйце. Личинки, що вилуплюються з яєць, проточують личинкові

ходи. Закінчивши живлення, личинка влаштовує лялечкову колисочку і заляльковується там, де закінчується хід. Молоді жуки, вийшовши з лялечок, прогризають отвір у корі і вилітають. Крім того, багато видів прогризають у корі над маточними ходами кілька «вентиляційних отворів».

Ходи майже всіх короїдів, за винятком великого ялинового лубоїда і кількох інших видів, складаються з одного або кількох маточних та багатьох личинкових ходів. Крім того, вони завжди мають певну форму, чим легко відрізняються від простих ходів інших стовбурових шкідників.

Можна відрізнити ходи, проточені на стоячих та звалених деревах.

Короїди їх проточують завжди так, щоб полегшити очищення від червоточини.

Тому у першому випадку поздовжні ходи будуть прямі, а у другому матимуть гачкоподібно зігнутий вхідний канал. Ходи полігамних короїдів матимуть на

Поперечні ходи на стоячому дереві спрямовані каналами в один бік (вниз), а на

лежачому – в різні боки.

Для дозрівання статевих продуктів молоді жуки короїдів додатково живляться здебільшого під корою ослаблених дерев, а деякі види – на тонких гілочках і навіть у серцевині пагонів. Ходи, які вигризають короїди під корою при додатковому живленні, безформні і називають їх мінованими.

Жуки деяких видів після відкладання яєць знову живляться (відновлювальне живлення), а потім повторно відкладають яйця, що дає початок так званому сестринському поколінню.

Короїди – шкідники хвойних порід

Малий сосновий лубоїд, або малий лісовий садівник

(*Blastophagus minor* Hart.)

Жук 3,5–4,0 мм завдовжки, смоляно-чорний з червоно-бурими надкрилами, на яких між борозенками розміщено по одному поздовжньому ряду дрібних горбочків. Тіло блискуче і вкрите рідкими волосками. Маточний хід поперечний і нагадує фігурну дужку. Личинкові ходи відносно короткі, закінчуються лялечковою колисочкою в деревині на глибині 5–10 мм.

Малий сосновий лубоїд поширений у хвойних лісах. Має однорічну генерацію. На Поліссі України жуки літають у другій половині квітня, в північних та гірських лісах – у травні. В кінці червня, а на півночі в липні з лялечок з'являються молоді жуки, які через кілька днів вилітають і починають

додатково живитися, вгризаючись у серцевину пагонів, де й живляться до пізньої осені. Пошкоджені жуками пагони обламуються вітром, крони дерев стають ніби підстрижені, через що його й звать садівником або стригуном.

Малий сосновий лубоїд заселяє ослаблені та повалені дерева сосни, рідше модрина, ялини та кедра. Поселяється у верхній частині стовбурів під тонкою корою, на вершинах дерев та товстих гілках. Зимують жуки в серцевині пагонів, обламаних вітром, та в підстилці біля кореневих шийок сосен.

Великий сосновий лубоїд (*Blastophagus pinlperda* L.)

135

Жук довжиною 3,5–5,0 мм. Від малого соснового лубоїда відрізняється смоляно-чорним забарвленням всього тіла, а також тим, що другий проміжок між борозенками на загнутій частині надкрил трохи заглиблений і не має горбиків та волосинок.

Маточні ходи поздовжні, стінки їх часто засмолені. Біля вхідних отворів на корі інколи утворюються воронки з засохлої живиці. Личинкові ходи дуже звивисті, довгі, проточені в лубі (в заболонь не проникають). Лялечкові колисочки утворює в товщі кори.

Великий сосновий лубоїд дуже поширений у хвойних лісах.

Жуки літають у першій половині квітня, а в північних областях – у травні.

В кінці червня, а в гірських лісах у липні вилітають жуки нового покоління, які

додатково живляться (як і попередній вид). Генерація однорічна.

Зимують жуки в коротких ходах, зроблених в товщі кори окоренкової частини сосен.

Великий сосновий лубоїд заселяє ослаблені та повалені дерева сосни, рідше ялини, модрина, кедра. Поселяється в окоренковій частині стовбурів під

товстою корою, іноді в середній частині з перехідною корою. Пошкоджує здебільшого середньовікові та стиглі насадження, але зустрічається і в молодих,

у осередках підкорового клопа. Досить пластичний вид, тому його можна зустріти у лісах різного типу, в тому числі і в заболочених. Завдає великої шкоди, пошкоджуючи пагони під час додаткового живлення. Соснові насадження поблизу лісових складів та захаращених лісосік через це часто мають дуже «підстрижені» крони, що значно ослаблює дерева. Частину сосен заселяють короїди, які призводять до їх загибелі. Під час додаткового живлення

можуть пошкоджуватися і здорові дерева, проте частіше – ослаблені.

Великий ялиновий лубоїд (*Dendroctonus micans* Kug.)

Найбільший з короїдів. Жуки 6–9 мм завдовжки (самці бувають довжиною 5,0–5,5 мм), чорні або буро-чорні, передній край передньоспинки з невеликою

вирізкою посередині. Булава вусиків плескувата.

Ходи цього лубоїда відрізняються від ходів інших короїдів. У кінці

136

короткого маточного ходу є невелика площинка, де самиця відкладає яйця.

Личинки проточують спільний хід, що поступово розширюється, а іноді роздвоюється і досить глибоко проникає в заболонь. Біля вхідного отвору на корі є воронка із застиглої живиці.

Жуки літають у червні – липні. Личинки живляться до осені, зимують і заляльковуються влітку наступного року. Молоді жуки звичайно не вилітають,

а вигризають під корою безладні ходи для додаткового живлення, в яких і зимують. Тільки зрідка вони додатково живляться на інших деревах.

Генерація

дворічна – один рік зимують личинки, а на другий – жуки. Великий ялиновий лубоїд селиться на не дуже ослаблених деревах, іноді навіть на тих, які не мають зовнішніх ознак ослаблення, проте повністю здорових дерев не заселяє.

При цьому шкідник заселяє окоренкову частину стовбурів та кореневі лапи.

Зрідка зустрічається на ялиці. Зовсім не селиться на звалених деревах.

Пухнастий поліграф (*Polygraphus poligraphus* L.)

Жук 2,2–3,0 мм завдовжки, темно-бурий, з жовтими ногами, жовтуватосіріми надкрилами, густо вкритими вузькими лусочками. Борозенки на надкрилах вузькі і мало помітні. Око розділене на дві частини.

Ходи проточує в товщі луба і на внутрішній стороні помітні тільки закінчення личинкових ходів та лялечкових колисочок. Якщо поліграф

оселяється під тонкою корою на вершині та гілках, то маточні ходи, шлюбна камера і лялечкові колисочки викарбовуються на заболоні. Від шлюбної камери

променеподібно відходять 3–6 маточних ходів довжиною 2–6 см і шириною близько 1,5 мм, заповнених буровою порохнею. Личинкові ходи звивисті.

Пухнастий поліграф поширений в ялинових лісах повсюдно.

Жуки літають у червні – липні, а в гірських лісах Карпат в липні – серпні.

Додатково живляться під корою, вигризаючи там безладні ходи. Личинки живляться до осені, зимують і заляльковуються навесні. Генерація однорічна.

Частина жуків зимує і навесні дає сестринське покоління.

Завдає шкоди ослабленим та зваленим деревам ялини, рідше модрини, ялиці та сосни.

137

Шестиzubчастий короїд, або стенограф (*Ips sexdentatus* Boern.)

Жук довжиною 6–8 мм, коричневий або жовто-бурий, блискучий, волохатий. На задній частині надкрил є полого заглибина з шістьма зубчиками з

кожного боку, з яких четвертий найбільший і має потовщення на верхівці.

Маточні ходи довгі. Від шлюбної камери відходять 2–3 поздовжні маточні ходи (рідко один) довжиною 25–40 см і 3,5–4,0 мм завширшки. Личинкові ходи

до кінця поступово розширюються.

Стенограф дуже поширений у лісах країни. Жуки літають з кінця квітня та в травні. Молоді жуки в центральних областях з'являються в липні і додатково

живляться до осені, вигризаючи під корою безладні ходи, які викарбовуються на заболоні. У цих ходах вони і зимують. Генерація в північній та середній смузі однорічна, а в Лісостепу і в південній частині Полісся – подвійна. При подвійній генерації розвиток жуків першого покоління закінчується в червні. Зимують жуки. Після відновлювального живлення жуки можуть в той же рік знову відкласти яйця і дати сестринське покоління.

Стенограф пошкоджує ослаблені та звалені дерева сосни, здебільшого старі та досягаючі. Заселяє нижню та середню частини стовбурів з товстою і перехідною корою.

Вершинний короїд (*Ips acuminatus* Gull.)

Жук 2,2–3,9 мм завдовжки, коричневий або жовто-бурий, з пологою заглибиною на задній частині надкрил. По боках заглибини є по 3 зубчики, з яких нижній найбільший. У самця кінець найбільшого зубчика роздвоєний; верхній – дрібний, мало помітний.

Ходи вершинного короїда дуже характерні; від шлюбної камери променеподібно відходить від 4 до 12 маточних ходів, які потім продовжуються

у поздовжньому напрямку. Довжина маточних ходів 30–40 см, ширина – 2 мм. Личинкові ходи короткі, лялечкові колисочки трохи заглиблені в заболонь.

Вершинний короїд поширений у соснових лісах. У лісостеповій зоні

розвивається два покоління. Перше покоління літає в травні, а сестринське – в червні. Молоді жуки з'являються в червні, додатково живляться там же під корою. В липні літає друге покоління, розвиток личинок і лялечок якого закінчується до осені. Зимують жуки. В середній та північній смугах генерація однорічна.

Заселяє ослаблені та звалені дерева сосни, кедра, рідше ялини, ялиці та модрина. Поселяється під тонкою корою переважно на вершинах дерев та гілках.

Короїд-типограф (*Ips typographus* L.)

Жук 4,2–5,5 мм завдовжки, коричневий, з пологою заглибиною на задній частині надкрил. По краях заглибини є по чотири зубці, які розміщені на однаковій відстані один від одного. Третій, найбільший серед них, на верхівці має потовщення. Поверхня заглибини тьмяна, немов би вкрита мильною плівкою.

Від шлюбної камери в поздовжньому напрямі відходять 1–3, рідко 4, маточні ходи довжиною 10–15 см і шириною 3 мм. Личинкові ходи густі, злегка

звивисті, майже не зачіпають заболонь.

Типограф – один з найпоширеніших короїдів у хвойних лісах країни. Жуки літають в другій половині квітня та у травні іноді в червні. Розвиток яєць, личинок та лялечок триває 1,5–2 місяці. Молоді жуки з'являються в червні – липні і додатково живляться під корою дерев, вигризаючи безладні ходи. У липні – на початку серпня відкладають яйця самиці другого покоління, яке в Лісостепу і частково на Поліссі встигає закінчити свій розвиток до осені.

Зимують жуки під корою дерев, в підстилці тощо. Крім основного, в червні – липні розвивається одне сестринське покоління. У гірських лісах Карпат звичайно має однорічну генерацію і одне сестринське покоління. Типограф належить до небезпечних стовбурових шкідників хвойних порід. Заселяє старі

та досягаючі ослаблені дерева, вітровал та необкорені лісоматеріали. В Карпатах виникли осередки його масового розмноження в ялинових лісах, розхитаних вітром. Пошкоджує ялину, рідше кедр, сосну, ялицю і модрина.

Короїд-двійник (*Ips duplicatus* Sahib.)

Жук 3,5–4,0 мм завдовжки, коричневий, блискучий, заглибина на задній частині надкрил полого, блискуча, з боків її є по 4 зубчики, з яких середні мають спільну основу.

Ходи такі самі, як у типографа, але менші за розміром. Від шлюбної камери відходять у поздовжньому напрямі 2–4 маточних ходи довжиною 7–8 см і шириною 2 мм. Личинкові ходи звивисті, заболоні не зачіпають.

Короїд-двійник поширений у ялинових лісах майже повсюдно. Жуки літають в травні, а в Лісостепу в кінці квітня. Молоді жуки нового

покоління з'являються в липні – серпні, живляться під корою поблизу лялечкових колисочок (рідше на інших деревах), де і зимують. Генерація однорічна, частина жуків дає сестринське покоління.

Короїд-двійник поселяється на ослаблених та повалених деревах ялини під перехідною та тонкою корою (крім вершин). Пошкоджує також кедр, сосну, модрина та ялицю.

Великий модриновий (довгастий) короїд (*Ips subelongatus* Matsch.)

Жук довжиною 4,5–6,0 мм, коричневий, з кожного боку пологої заглибини має, як і типограф, по 4 зубчики. Від типографа відрізняється тим, що поверхня

заглибини блискуча і вкрита волосками.

Ходи такого самого типу, як і у стенографа, але менші за розміром. Від шлюбної камери в поздовжньому напрямі відходять 1–3 маточних ходи до 25 см завдовжки та 3,0–3,5 мм завширшки. Личинкові ходи довжиною 4–5 см, помірно густі, іноді переплутані, не зачіпають заболоні.

Жуки літають у травні – червні. Молоді жуки з'являються в липні – серпні, до настання осені вони закінчують додаткове живлення під корою дерев.

Ходи,

які вони проточують там, безладні, викарбовуються на заболоні. Зимують жуки

в ходах, ґрунті або під підстилкою. Довгастий короїд має здебільшого однорічну генерацію і одне сестринське покоління.

Це – один з основних шкідників модрини. Поселяється на ослаблених та звалених деревах. Призводить до загибелі модринових лісів, раніше пошкоджених сибірським шовкопрядом. У мішаних лісах іноді заселяє сосну, кедр та ялину. Поселяється короїд у середній частині стовбурів з перехідною

140 корою, а також в окореновій та верхній частинах дерев.

Короїд-гравер (*Pityogenes chalcographus* L.)

Дрібний жук 2,0–2,9 мм завдовжки, з смоляно-чорною передньоспинкою та червоно-бурими надкрилами. По боках вузької заглибини на задній частині над-крил має по три рівновіддалених один від одного зубчики. У самиць заглибина невиразна, на боках її замість зубчиків є малопомітні горбики. На лобі – напівкругла ямка.

Ходи гравера дуже характерні: від шлюбної камери променеподібно відходять 3–6 маточних ходів (рідко до 8), які потім всі повертають у поперечному напрямі. Личинкові ходи густі, поздовжні, 3–4 см завдовжки.

Гравер дуже поширений в ялинових лісах і є одним з небезпечних шкідників. Пошкоджує також сосну, кедр, модрина та ялицю.

Жуки літають з кінця квітня до червня. В липні з'являються молоді жуки, які живуть групами і живляться під корою на гілках. В Карпатах шкідник має однорічну генерацію і одне сестринське покоління.

Поселяється він на ослаблених та звалених деревах під тонкою корою стовбурів, на вершинах і гілках.

Короїд сушняковий (*Orthotomicus proximus* Eichh.)

Жуки 3,0–3,8 мм завдовжки, темно-бурі або коричневі, на задній частині надкрил мають заглибину, що круто спадає, по боках її у самця по 4 зубчики, а

у самиці по 3, причому нижній зубець зміщений на поверхню заглибини.

Шлюбна камера і маточні ходи добре викарбувані на заболоні. Від шлюбної камери відходять у поздовжньому напрямі 2–3, іноді і 5 злегка звивистих маточних ходів довжиною до 10 см і шириною 2 мм. Личинкові ходи

довгі, дуже звивисті і переплутані.

Короїд сушняковий поширений у соснових лісах. Зустрічається також на ялині, ялиці та модрині.

У середній смузі жуки літають у травні червні. Молоді жуки з'являються в липні – серпні, живляться під корою і там же зимують. Шкідник має

однорічну генерацію і сестринське покоління. У лісостеповій зоні та південних поліських

141

районах має два основних покоління на рік, а також сестринське. Літ його в цих

районах починається з кінця квітня та в травні.

Шкодить короїд сушняковий мало, бо заселяє звалені дерева, необкорені колоди і зрідка дерева, які всихають.

Смугастий деревинник (*Trypodendron lineatum*.)

Жук довжиною 2,8–3,8 мм, двокольоровий – надкрила – жовто-бурі з широкими чорними поздовжніми смугами, а передньоспинка – чорна (біля основи частково жовто-бура). Заглиблені крапки на задній частині надкрил ідуть правильними рядами.

Ходи проточує в деревині стовбурів, на поверхні кори помітні тільки вхідні отвори. Вхідний канал від поверхні стовбура заглиблюється на 1–8 см, де

роздвоюється на маточні ходи, які йдуть у поперечному напрямі в проти-лежні

боки, часто по річному кільцю. Обидві гілки маточного ходу розташовані в основному в одній поперечній площині. Личинкові ходи короткі, довжиною до

1 см, відходять вгору та вниз від маточного ходу.

Смугастий деревинник пошкоджує всі хвойні породи і поширений у хвойних лісах від західних до східних кордонів країни.

Жуки літають у квітні – травні. Личинки живляться в ходах міцелієм гриба амброзії, спори якого заносить самиця під час відкладання яєць. Грибок розвивається на стінках ходів, які через це чорніють. Молоді жуки з'являються

в кінці червня – в липні, вилітають через вхідний отвір. Зимують у підстилці.

Генерація однорічна (є одне сестринське покоління).

Смугастий деревинник завдає великої технічної шкоди деревині.

Поселяється на ослаблених та звалених деревах, починаючи з жерднякового віку, а також на необкорених лісоматеріалах.

Короїди – шкідники листяних порід

Дубовий заболонник (*Scolytus intricatus* Ratz.)

Жук 2,5–4,0 мм завдовжки, смоляно-чорний з червоно-бурими надкрилами. Проміжки між рядами крапок у косих зморшках.

Передньоспинка

блискуча, надкрила матові.

142

Маточний хід поперечний, проточений навскіс, 1–3 см завдовжки та 1,5–2,0 мм завширшки. Личинкові ходи довгі, звивисті, спочатку відходять від маточного ходу в поздовжньому напрямі вгору та вниз, потім відхиляються в боки

Дубовий заболонник поширений у дубових лісах країни, пошкоджує також граб, рідко інші породи.

Жуки літають у травні – червні. Під час додаткового живлення вигризають у корі та у верхньому шарі деревини на гілочках невеликі площинки та канали.

Після живлення відкладають яйця на стовбурах з тонкою або перехідною корою

та на вершинах. На старих деревах жук заселяє гілки та вершини. Личинки живляться до настання осені, зимують, а навесні заляльковуються. Генерація однорічна. В степовій зоні зимують і личинки, і жуки, які закінчують свій розвиток до осені. При додатковому живленні жуки переносять збудника раково-судинної хвороби дуба.

Грабовий заболонник (*Scolytus carpini* Ratz.)

Жук довжиною 3,0–3,5 мм. Від дубового заболонника відрізняється тим, що забарвлення старих жуків суцільно чорне або буро-чорне, помірно блискуче, а проміжки між рядами крапок на надкрилах без косих зморшок.

Маточний хід поперечний, до 5 см завдовжки та 2 мм завширшки.

Личинкові ходи мають довжину до 10 см, прямі, проточені дуже густо.

Грабовий заболонник поширений у грабових лісах України. Пошкоджує також дуб, зрідка бук та ліщину.

Жуки літають у червні – на початку липня. Під час додаткового живлення вигризають у корі стовбурів безладні ходи, які добре викарбовуються на деревині. Яйця відкладає на стовбурі та на товстих гілках. Личинки живляться

до осені, зимують, а навесні заляльковуються. Генерація однорічна.

Березовий заболонник (*Scolytus ratzeburgi* Jans.)

Найбільший серед заболонників. Жук 4,5–6,5 мм завдовжки, смоляно-чорний, блискучий. У самця на середині третього членика є закруглений на верхівці зубець, задній край четвертого членика посередині підвищений у

143

виділі широкого роздвоєного горбика. У самиці сегменти на черевці без зубців, на лобі є неглибока ямка, а над ротом – поздовжній кіль.

Маточний хід поздовжній, на поверхні кори вздовж нього є ряд круглих «вентиляційних отворів». Личинкові ходи довгі, злегка звивисті. Жуки літають у червні. Під час додаткового живлення жуки вигризають кору на пагонах біля бруньок у вигляді невеликих каналів, після чого відкладають яйця на стовбурах та товстих гілках. Личинки живляться до настання осені, зимують і заляльковуються навесні наступного року.

Генерація
однорічна.

Березовий заболонник завдає шкоди березі, поселяється на ослаблених деревах та необкорених лісоматеріалах.

Великий в'язовий заболонник, або заболонник-руйнівник (*Scolytus scolytus* F.)

Жук довжиною 3,5–5,5 мм, з чорною блискучою передньоспинкою та червоно-бурими надкрилами. Посередині третього та четвертого члеників черевця має по одному маленькому загостреному зубцю. У самця на кінці черевця широка плескувата щіточка золотистих волосинок, які на боках довші, ніж посередині.

Маточний хід поздовжній, довжиною 3–5 см та шириною 3–4 мм. На не дуже ослаблених деревах вони розташовані в товщі кори і не помітні з внутрішнього боку її. Личинкові ходи довгі, звивисті.

Заболонник-руйнівник дуже поширений скрізь в насадженнях, до складу яких входять в'язові породи. Завдає шкоди полезахисним смугам та зеленим насадженням.

У степовій та лісостеповій зонах України цей заболонник має подвійну генерацію. Жуки першого покоління літають у травні – червні, молоді жуки з'являються в кінці червня – в липні. Жуки другого покоління літають в липні –

серпні. Зимують личинки, які навесні заляльковуються. Під час додаткового живлення жуки вигризають короткі канали на пагонах біля бруньок, у розгалуженнях тощо, при цьому часто розносять спори гриба, який є збудником

144

голландської хвороби.

Заболонник-руйнівник пошкоджує ослаблені дерева та лісоматеріали.

Оселяється в нижній частині стовбурів дерев з товстою корою.

Струменястий, або в'язовий, заболонник (*Scolytus multistriatus* Marsch.)

Жук довжиною 2,0–3,8 мм, чорний або темно-коричневий, на другому членику черевця є великий зубець, направлений назад. На краях другого – четвертого члеників по боках є по одному дрібному гострому зубчику.

Маточний хід поздовжній, до 6 см завдовжки та 2 мм завширшки.

Личинкові ходи дуже густі, слабо звивисті. Цикл розвитку і додаткове живлення такі самі, як і у попереднього виду.

Струменястий заболонник дуже поширений в Європейській частині країни.

Пошкоджує ослаблені дерева в'язових порід та лісоматеріалів. Оселяється під

перехідною корою в середній частині дерев.

Заболонник-пігмей (*Scolytus pygmaeus* F.)

Жук 1,5–2,5 мм завдовжки, смоляно-чорний або чорно-бурий з червоно-бурими надкрилами. У самця на задньому краї передостаннього членика черевця посередині є широкий плескуватий зубець, на третьому членику – дуже

малий загострений зубчик. У самиці черевце без зубчиків, увігнуте.

Ходи дрібні. Від шлюбної камери відходить здебільшого один, рідше два позовжніх маточних ходи 2–4 см завдовжки та близько 1 мм завширшки.

Цикл розвитку та додаткове живлення такі самі, як і у попередніх видів.

Заселяє ослаблені та зрубані дерева в'язових порід. Селиться під тонкою корою

на вершинах і гілках старих дерев. Пігмей також є одним з дуже поширених і небезпечних стовбурових шкідників в'язових насаджень, зокрема в ползахисних смугах.

Великий ясеновий лубоїд (*Hylesinus crenatus* F.) Жук довжиною 4–6 мм, майже голий, чорний або бурувато-чорний. Надкрила на задній частині полого

загинаються до вершини. Між борозенками на них є горбочки та зморшки.

Маточний хід поперечний, іноді у вигляді фігурної дужки, 2–7 см

завдовжки та 3–4 мм завширшки. Личинкові ходи довгі (до 15 см), дуже

145
звивисті, частково переплутані.

Великий ясеновий лубоїд поширений в ясенових лісах південної частини України.

У степовій зоні жуки літають у другій половині травня та в червні. Частина молодих жуків з'являється в серпні – вересні. Зимують часто личинки, які заляльковуються навесні. В Лісостепу зимують переважно личинки.

Генерація в

степовій зоні і в південних районах лісостепової однорічна, а в зоні мішаних лісів – дворічна. Під час додаткового живлення жуки вигризають ходи під корою стовбурів. Поселяється під товстою корою в нижній частині ослаблених і

звалених дерев. Шкодить лісам та ползахисним насадженням.

Малий, або рябий, ясеновий лубоїд (*Hylesinus fraxini* Panz.)

Жуки 2,5–3,5 мм завдовжки, з полого загнутими в задній частині надкрилами. Бурі, білуваті та сірі лусочки утворюють на надкрилах та передньоспинці характерний мармуровий рисунок.

Маточний хід шириною 2 мм, поперечний, має вигляд фігурної дужки. На тонких гілках ходи часто скісні. Личинкові ходи 3–5 см завдовжки, слабозвивисті, не переплутані. Лялечкові колисочки трохи заглиблені в деревину.

Малий ясеновий лубоїд дуже поширений в ясенових лісах, ползахисних і зелених насадженнях. Це – один з небезпечних стовбурових шкідників ясена, рідко горіха, дуба та ін.

У лісостеповій зоні жуки літають з другої половини квітня і в травні. В другій половині липня вилітають молоді жуки, які додатково живляться, вигризаючи біля розгалужень гілочок та біля бруньок зігнуті ходи. Зимують жуки групами в коротких ходах, зроблених у товщі кори окоренкової частини стовбура. Генерація однорічна. Заселяє ослаблені та зрубані дерева, переважно

в середній частині стовбурів з перехідною та тонкою корою.

У степовій зоні ясен пошкоджує також близький вид – маслиновий лубоїд (*H. oleiperda* F.),

Західний непарний короїд (*Xyleborus dispar* F.)

146

Самиці відрізняються від самців за формою тіла і розміром. Самиця 3,0–3,5 мм завдовжки, самець 2,0–2,5 мм. Жуки чорно-бурі з бурими надкрилами, у

самиць дуже опукла передньоспинка з зубчиками на передньому краї. Задня, загнута, частина надкрил без горбиків. У самців передньоспинка помітно плескувата і звужена до переднього краю.

Жуки проточують ходи в деревині. Вхідний канал розгалужується на кілька маточних ходів, в яких самиці відкладають яйця, там же живляться міцелієм гриба личинки. Саме тому личинкових ходів немає.

Цей короїд дуже поширений в лісах України. Пошкоджує плодові, горіх, дуб та ін. Дуже шкодить у садах, захисних та зелених насадженнях.

У степовій зоні жуки літають у другій половині квітня та в травні, а в більш північних областях – в травні. Молоді жуки з'являються в другій половині літа і здебільшого зимують в ходах. Генерація однорічна.

Непарний короїд заселяє стовбури та гілки не дуже ослаблених дерев.

Ловильні дерева для боротьби з ним не застосовують. Слід вирубувати дуже заселені дерева, спалювати гілки та обприскувати заготовлену деревину інсектицидом.

Родина вусачі (*Cerambycidae*)

Вусачі – шкідники хвойних порід

Чорний сосновий вусач (*Monochamus gatloprovincialis* OL.)

Жуки 1,1–2,8 см завдовжки, чорні з бронзовим або сірувато-бронзовим відтінком. Надкрила вкриті дрібними світлими волосинками (у вигляді плям і цяточок). Передньогруди з гострим зубцем і поздовжньою рудою смужкою по боках. Волосяний покрив щитка спереду до середини поділений голою борозенкою. Вусики у самця вдвоє довші, а у самиці трохи довші порівняно з тілом.

Личинка довжиною до 4 см, білувата, безнога, головна капсула довгаста.

Мозолі на тергітах черевця мають по два концентричних ряди дрібних горбочків у вигляді еліпса. Анальний отвір трипроменевий з коротким поздовжнім променем. Дихальця дрібні, такого самого кольору, як і тіло.

147

Чорний сосновий вусач дуже поширений у соснових лісах. Жуки літають, починаючи з червня, протягом літа. Під час додаткового живлення жуки

вигризають лунками кору на двох- і трьохрічних пагонах, які здебільшого згодом обламуються вітром. Для відкладання яєць самиці вигризають у корі невеликі поперечні щілини. Через півтора – два тижні з яєць вилуплюються личинки, які спочатку вигризають ходи в лубі, пізніше наполовину заглиблюють їх у заболонь. Наприкінці літа личинки розширюють ходи під корою у вигляді невеликих площинок потім заглиблюють їх повністю в деревину. Через отвори в корі вони викидають назовні порошок, яка нагадує довгасту тирсу. Ходи глибокі (10–20 см). Личинка зимує в деревині. Для заляльковування вона вигризає поблизу поверхні стовбура лялечкову колисочку. Через півтора – два тижні з'являються молоді жуки, що вигризають

у деревині та корі круглі льотні отвори діаметром 0,5–0,8 см, через які вони вилітають. Генерація в лісостепових та поліських районах однорічна, в північних областях – дворічна.

Вусач – дуже небезпечний шкідник сосни. Заселяє ослаблені та звалені дерева, необкорені лісоматеріали, а також порубочні рештки. Крім сосни, пошкоджує кедр, а в мішаних насадженнях інші хвойні породи. Шкідник заселяє стовбур, вершини і гілки дерев.

Великий чорний ялиновий, або смерековий, вусач (*Monochamus urussovi* Fisch.)

Жук до 3,5 см завдовжки, чорний, на передній половині надкрил є поперечна вм'ятина, а вершина їх вкрита дрібними білуватими волосинками; передньогруди по боках мають по одному гострому зубчику. Щиток увесь вкритий жовто-білими волосинками. Вусики в 1,5–2,0 рази довші від тіла. Личинка довжиною до 5 см дещо нагадує личинку по-переднього виду, але має коричневі дихальця.

Вусач дуже поширений у тайговій зоні і пошкоджує всі хвойні породи, особливо ялицю та ялину.

Жуки літають з червня до вересня (масовий літ у липні). Під час

148

додаткового живлення жуки вигризають кору лунками на гілочках та підрості хвойних порід. Яйця відкладають у вигризені в корі вузькі поперечні щілини. Через півтора – три тижні, залежно від температури повітря, з них вилуплюються личинки і проточують ходи, які поширюються в корі і лубі, а потім наполовину заглиблюються в заболонь. Згодом вони проникають у деревину стовбурів на глибину до 24 см. Загальна довжина ходів досягає 40 см

(ширина 1,0–1,5 см). Очищаючи ходи, личинка викидає через невеликий отвір у

корі порошок, яка подібна до довгастої тирси. Личинка линяє чотири рази, зимує двічі, а навесні або на початку літа заляльковується. Перед заляльковуванням вона проточує хід у напрямі до поверхні стовбура і закінчує

його на відстані 0,5–2,0 см від кори. Після виходу з лялечки жук прогризає в деревині та корі круглий отвір для вильоту діаметром близько 1 см і вилітає.

Вусач – один з найбільш шкідливих стовбурових шкідників ялиці та ялини. Пошкоджує він також кедр та інші хвойні породи. Заселяє переважно нижню та

середню частину стовбурів, але може оселятися і на вершинах. Одним з перших

заселяє ялицеві, кедрові та ялинові ліси після об'їдання хвої сибірським шовкопрядом, а також після пожеж. Дуже пошкоджує необкорені лісоматеріали

на складах і на лісосіках, що значно знижує їх гатунок.

Малий чорний ялиновий вусач (*Monochamus sutor* L.)

Жуки до 2,8 см завдовжки, чорні, іноді на надкрилах є кілька невеликих білуватих плям. Волосяний покрив на щитку розділений вздовж голою борозенкою.

Личинка довжиною до 4,5 см, відрізняється від личинки попереднього виду жовтими дихальцями.

Вусач дуже поширений у хвойних лісах, зокрема в Карпатах. Генерація однорічна, а в гірських лісах – дворічна. Цикл розвитку при дворічній генерації

такий самий, як і у попереднього виду. Жуки літають у липні. Для відкладання

яєць жуки вигризають у корі широку щілину у вигляді двоопуклої лінзи (до деревини). Личинки линяють чотири рази. Додаткове живлення, а також пошкодження деревини личинками такі самі, як і у попереднього виду, тільки 149

розміри ходів дещо менші. Діаметр отворів для вильоту жуків 0,5–0,8 см.

Вусач може поселятися на всіх хвойних породах. Найбільше, пошкоджує ялину. Великої шкоди завдає заготовленим лісоматеріалам хвойних порід.

Блискучогрудий ялиновий вусач (*Teiropium castaneum* L.)

Жук 1,0–1,8 см завдовжки, чорний, іноді з бурими надкрилами.

Передньоспинка блискуча. На лобі між основою вусиків поздовжня борозенка.

Личинка довжиною до 3 см з трьома парами коротких ніг. На кінці дев'ятого членика черевця зверху є два шипики, дуже близько розміщені один від одного.

Шкідник дуже поширений у хвойних лісах України.

Має однорічну генерацію. Жуки літають у травні – червні. Личинки проточують під корою звивисті ходи, які викарбовуються на заболоні

Наприкінці літа личинка вигризає гачкуватий хід у деревину глибиною до 4 см,

в якому зимує, а навесні заляльковується. Жуки вилітають з деревини через ходи, проточені личинками, прогризаючи овальний отвір у корі. Невелика кількість личинок в окоренковій частині товстих дерев заляльковується в товщі

кори.

Блискучогрудий вусач – небезпечний стовбуровий шкідник ялини, кедр,

модрини, рідше пошкоджує інші породи. Заселяє ослаблені та звалені дерева. В ялинових та ялицевих лісах поширений матовогрудий ялиновий вусач (*T. fuscum* F.), який від попереднього виду відрізняється матовою передньоспинкою та червоно-бурими надкрилами. Цикл розвитку такий самий,

як і у попереднього виду. Крім ялини, заселяє ялицю.

В модринових лісах місцями поширений модриновий вусач (*T. gabrieli* Wse.). Від блискучогрудого жук відрізняється тим, що у нього немає поздовжньої борозенки на лобі. Цикл розвитку такий самий, як і у блискучогрудого. Вид поширений у насадженнях модрини в Україні і є небезпечним шкідником старих та досягаючих насаджень.

Алтайський, або забайкальський, модриновий вусач (*Xylotrechus altaicus* Gebl.)

150

Жук 1,2–2,2 см завдовжки, з дуже довгими задніми ногами та досить короткими вусиками, рудувато-бурий. Голова та передньогруди чорні, вусики і

ноги червоно-бурі. Надкрила жовтувато-бурі, вкриті дрібним сірувато-білим пушком. На них 1–3 ледь помітних білуватих поперечних смужки, з яких середня у вигляді кута направлена вершиною вперед. Передньоспинка опукла, з

боків заокруглена.

Личинка довжиною до 3,5 см, жовтувато-біла, безнога, з трипроменевою анальною щілиною.

Генерація вусача дворічна. Жуки літають у липні, поодинокі зустрічаються в серпні. Розмножуються без додаткового живлення. Самиці відкладають близько сотні яєць у тріщини кори з південного боку нижньої і середньої частин стовбурів. Звалені та сухі дерева не заселяє. Через два тижні з яєць вилуплюються личинки, які проточують ходи в корі над поверхнею луба, періодично вигризаючи дрібні лунки в ньому, і відразу ж повертаються в свої ходи в корі, рятуючись від живиці. Завдяки такому пристосуванню личинки вусача можуть пошкоджувати навіть мало ослаблені дерева. Через півтора–два

місяці личинки починають проточувати ходи в лубі, які наполовину заглиблюються в заболонь, де і зимують. Уже наприкінці літа заселені дерева відрізняються від непошкоджених тим, що з-під лусок кори у них витікає живиця.

Після перезимівлі личинки точать такі самі ходи впоперек стовбура на західному та східному його боках, а в середині літа заглиблюються в деревину

на глибину до 15 см. Після того, як личинки вдруге перезимують у деревині, вони проточують свої ходи у напрямі поверхні стовбура і вигризають лялечкову

колисочку біля поверхні стовбура. Фаза лялечки триває два-три тижні. Ходи

личинок досягають значних розмірів: на поверхні заболоні до 30 см завдовжки,

в деревину проникають на глибину 20–30 см. Всі вони забиті порохнею.

Алтайський вусач – один з найнебезпечніших стовбурових шкідників модрини. Заселяє насадження після пошкодження хвої гусеницями, пожеж тощо і зумовлює їх загибель. Пошкоджені шкідником дерева часто живуть ще 151

кілька років, проте згодом гинуть від стовбурових шкідників. Вусач дуже знижує технічні якості деревини.

Пошкоджує всі види модрин, що поширені на території України, інші породи не заселяє.

Сірий довговусий вусач (*Acanthocinus aedilis* L.)

Жук 1,3–2,0 см завдовжки, ясно-сірий, з буруватим відтінком. На надкрилах має дві косі темні малопомітні смужки, на передньоспинці є чотири

невеликі круглі оранжеві плями і по боках по невеликому зубчику. У жука довгі

вусики, особливо у самця, в якого вони довші від тіла в 2–5 разів.

Личинка довжиною до 3,5 см, безнога, жовтувато-біла. Дихальця круглі.

Сірий довговусий вусач дуже поширений у хвойних лісах. Має однорічну генерацію. Жуки літають, починаючи з другої половини квітня та в травні, в північних областях – до червня. Яйця відкладають у тріщини кори. Личинки живляться під корою, вигризаючи там широкі безладні ходи, які майже не проникають у заболонь. У липні личинка вигризає гачкуватий хід у деревину на

глибину близько 1 см і там заляльковується. Вхідний отвір вузький, овальний.

У серпні вилітають жуки, які і зимують. Отвори для вильоту жуків мають форму неправильного широкого овала.

Вусач заселяє переважно сосну, хоч може поселятись і на кедрі, ялині та інших хвойних породах, притому на звалених та всихаючих деревах, і через це

його вважають мало шкідливим.

Коротковусий вусач (*Spondylis buprestoides* L.)

Жук до 2,2 см завдовжки, чорний, з короткими вусиками. Передньоспинка майже куляста, надкрила з двома поздовжніми ребрами.

Личинка довжиною до 3,5 см, жовтувато-біла, з трьома парами ніг; на тергіті дев'ятого членика черевця є 2 дрібних шипики через 1 мм (у дорослих личинок) один від одного.

Поширений у соснових лісах повсюдно. Зустрічається також у насадженнях інших хвойних порід. Генерація дво-, чотирирічна.

Жуки літають увечері з червня до серпня на лісосіках або в насадженнях, 152

пошкоджених лісовими пожежами. Самиця відкладає на коріння та кореневі «лапи» близько 150 яєць. Личинки проточують спочатку в корі, а потім під корою коренів ходи, які згодом заглиблюють у деревину.

Всі ходи в коренях направлені до кореневої шийки дерева, а іноді вони проникають навіть у нижню частину стовбура (0,2–0,7 м від землі). Там, де закінчується хід, личинки заляльковуються поблизу поверхні стовбура, ходи забиті порошокною, в поперечному розтині овальні. Отвори для вильоту жуків до

7 мм у діаметрі, майже круглі або у вигляді неправильного овала.

Коротковусий вусач заселяє переважно коріння соснових пенеків на вирубках, а також дерев, пошкоджених пожежами, або ослаблених з інших причин.

Вусачі – шкідники листяних порід

Великий дубовий вусач (*Cerambyx cerdo* L.)

Жук 2,3–6,5 см завдовжки, смоляно-чорний, кінець над-крил червоно-бурий. На передньоспинці є складки і по боках – гострі зубці. Надкрила на вершині мають вирізку та зубчик у шовному куті. Вусики у самця приблизно в

півтора рази довші від тіла, а у самиці майже дорівнюють його довжині.

Личинка довжиною до 10 см, жовто-біла, з трьома парами маленьких ніг.

На передньоспинці у неї великий хітинізований щит, вздовж переднього краю якого є 4 коричневих плями. Мозолі на тергітах черевця розділені трьома поздовжніми та двома поперечними борозенками.

Великий дубовий вусач в Україні поширений у стиглих дубових лісах.

Має трирічну генерацію. Жуки літають з травня до серпня, масовий літ припадає на червень та початок липня. Літають вдень, увечері та вночі.

Самиці

спаровуються багаторазово і щодня протягом одного-двох місяців відкладають

яйця в тріщини та щілини кори окоренової частини старих дерев, особливо з південного боку. Крім того, заселяє середню частину дерев і навіть товсті вершини з тріщинуватою корою. Всього кожна самиця відкладає близько 300 яєць. Жуки живляться соком дуба, який витікає у місцях пошкодження дерев личинками.

153

Орієнтовно через 2 тижні з яєць вилуплюються личинки, які до осені проточують ходи в корі над поверхнею луба і там же зимують. На початку літа

наступного року вони проточують ходи в лубі, а згодом частково заглиблюються в заболонь. Восени личинки проточують ходи в деревині і там зимують вдруге. Після перезимівлі вони розширюють і роблять більш глибокими ходи в деревині, а також очищають їх від порошокні через невеликий отвір у корі. Личинка живиться деревиною, але періодично повертається під кору, де гризе луб і деревину верхнього шару заболоні. В червні личинка вигризає лялечкову колісочку там, де закінчується хід у деревині, і в ній заляльковується. Лялечкова колісочка відгороджується від решти ходу кришечкою з порошокні і вапна. Фаза лялечки триває один – півтора місяця. В серпні з'являються жуки, які зимують у камері. Вилітає жук через хід,

зроблений личинкою, а також через отвір для вильоту в корі, який вона теж робить перед заляльковуванням.

Загальна довжина ходу личинки під корою становить близько 50 см, а в деревину – 20–30 см. Напрям ходів під корою переважно поперечний. У поперечному розрізі хід у деревині овальний, ширина його коливається в межах

2,0–3,5 см. За формою він нагадує гачок, причому лялечкова камера завжди розміщена в напрямі донизу. Ходи проникають у стовбур на глибину 10–20 см.

У порослевих лісах на схилах личинки проточують ходи і в кореневих «лапах».

Вусач пошкоджує всі види дуба.

Великий дубовий вусач – один з найбільш небезпечних стовбурових шкідників. Він заселяє навіть не дуже ослаблені дерева, на яких короїди ще не

поселяються. Основною особливістю його біології, яка сприяє цьому, є здатність молодих личинок точити ходи в мертвій корі. Тільки наступного року

досить зміцнілі личинки заглиблюють свої ходи в луб і заболонь.

Слід мати на увазі, що вусач може пошкоджувати дуби в парках та інших зелених насадженнях, за якими немає належного догляду. У пошкоджених вусачем дерев зменшується приріст деревини, всихають вершини, а коли стовбур заселений по всьому обводу – дерева гинуть. Личинки вусача завдають

154

великої шкоди, знижуючи технічні якості деревини. Звалені дерева вусач не заселяє.

Малий дубовий вусач (*Cerambyx scopolii* Fussly)

Жук до 2,8 см завдовжки, відрізняється смоляно-чорним забарвленням всього тіла та заокругленою вершиною надкрил без вирізки та шипика у шовному куті. Личинка довжиною до 4,5 см, подібна до личинки попереднього

виду. Вид поширений у листяних лісах лісостепової та степової зон України.

Має дворічну генерацію. Жуки літають з травня до липня. Яйця самиця відкладає в тріщини кори переважно в нижній, рідше в середній, частині стовбурів. Личинки спочатку проточують ходи в корі та під корою, а на другий

рік заглиблюються в деревину, вигризаючи характерний для вусачів хід на глибину 5–10 см. Личинка перший рік зимує під корою, а вдруге – в деревині.

Після другої перезимівлі личинка в травні заляльковується, відгородивши лялечкову колісочку кришечкою з порошокні та вапна. На відміну від

попереднього виду жук вилітає зразу, а не залишається до весни в деревині.

Ходи під корою викарбовуються на заболоні всього на 3–5 мм. Вхідний отвір і

хід у деревині у поперечному розрізі овальні (ширина до 1,5 см). Від ходів

строкатого дубового вусача відрізняється тим, що над лялечковою колисочкою

має кришечку з вапна.

Вусач – небезпечний шкідник різних листяних порід. Заселяє ослаблені та звалені дерева, а також пеньки (найчастіше дуб і граб).

Строкатий (поперечносмугастий) дубовий вусач (*Plagionotus arcuatus* L.)

Жук до 2 см завдовжки, чорний, з червонувато-жовтими вусиками та ногами. На передньоспинці має три поперечні жовтуваті плями, а на надкрилах

такого ж кольору три поперечні смужки у вигляді зігнутих ліній та кілька плям.

Личинка до 3 см завдовжки, жовтувато-біла, з трьома парами зачаткових ніг, які видно в лупу.

На передній частині передньоспинки є 4 поперечні хітинізовані жовті плями. Задня половина передньоспинки з поздовжніми штрихами. На поперечному розрізі черевця товщина тіла більша від ширини.

155

Має однорічну генерацію. Жуки літають з кінця травня по липень. Самиці відкладають яйця в тріщини кори. Личинки проточують ходи в корі та лубі; ці ходи на 3–4 мм проникають у заболонь. У серпні – вересні личинки заглиблюють ходи в деревину на глибину 3–5 см, де зимують, а навесні заляльковуються. Жуки вилітають через хід, проточений личинкою, і починають розмножуватися. Ходи під корою звивисті, здебільшого направлені

вздовж стовбура і забиті порошокню. Хід у деревині гачкоподібний, очищений від порошокні, у поперечному розрізі овальний (близько 0,9 см завширшки).

Строкатий дубовий вусач пошкоджує ослаблені та зрубані дерева дуба різного віку та пеньки. Заселяє переважно середню, а також верхню та нижню частину стовбурів. Зустрічається також на грабі, буку, каштані та ін.

Тополевий вусач, або великий осиковий скрипун (*Saperda carcharias* L.)

Жук до 2,8 см завдовжки, зверху вкритий жовтуватими або сіруватими дрібними волосинками та маленькими чорними горбочками у вигляді цяточок.

На голові має поздовжню борозенку між вусиками, а на вершині надкрил – дрібний зубчик.

Личинка довжиною до 4,5 см, безнога, жовтувато-біла, на передньоспинці з хітинізованим щитом бурого кольору. Мозолі на тергітах черевця досить високі, вкриті дрібними шипиками. Товщина черевця більша від ширини.

Скрипун поширений в тополевих та осикових лісах повсюдно.

Вусач має три-, чотирирічну генерацію, причому на молодих тополях розвивається швидше, ніж на старих. Жуки літають з червня до початку вересня

увечері. Вдень вони додатково живляться, вигризаючи в листках дірки або на корі гілок і пагонів поперечні борозенки, які іноді охоплюють гілку у вигляді кільця. В наступні роки здебільшого ці борозенки заростають, але на їх місці

залишається значне потовщення.

Самиці відкладають яйця поодиночі в окоренковій частині дерев у спеціально вигризені в корі щілини або ямки.

Частина личинок вилуплюється з яєць восени, проте більшість яєць зимує, і личинки з них з'являються в травні наступного року.

156

Личинка прогризає спочатку хід під корою, а згодом продовжує його в деревині, направляючи вниз від кореневої шийки, а далі в окоренкову частину стовбура. Поблизу кореневої шийки або на кореневих «лапах» личинка вигризає отвір, через який викидає порошок, що має вигляд довгастих і тоненьких скіпочок деревини. У ході личинка зимує двічі або тричі і, закінчивши живлення, заляльковується в травні – червні у верхній його частині.

Лялечкова колисочка від ходу відгороджена кришечкою з порохи. Фаза лялечки триває близько місяця. Нижче лялечкової камери личинка заздалегідь проточує майже до поверхні кори хід для вильоту молодого жука, який потім прогризає незначний шар кори товщиною 2–3 мм. Отвори для вильоту жуків круглі, діаметром 0,8–1,1 см, розташовані здебільшого поблизу кореневої шийки.

Личинки проточують ходи біля кореневої шийки, у верхній частині товстих коренів, а також поблизу основи стовбура. В окоренкову частину дерева хід проникає здебільшого на 10–20 см, а іноді й трохи більше. Ходи дорослих личинок широкоовальні (іноді майже круглі), до 1,2 см завширшки. Великий скрипун заселяє на дуже ослаблені дерева тополь та осик, особливо в насадженнях, створених на бідних (супіщаних) та сухих ґрунтах. Дуже пошкоджені дерева ослаблюються, у них зменшується приріст, всихають

вершини, іноді вітер зламає їх біля кореневої шийки. Тополевий вусач належить до найбільш небезпечних стовбурових шкідників тополь не лише в лісі, а й в полезахисних та зелених насадженнях. Звалені дерева вусач не заселяє.

Ослаблені та звалені тополі, осики, берези (рідко інші породи) пошкоджує сірий осиковий вусач – *Xylotrechus rusticus* L. Він має дворічну генерацію.

Личинки проточують ходи під корою, закінчуючи їх глибоко в деревині. Ходи заповнені дрібною порошнею. Пошкоджують також свіжозаготовлені лісоматеріали та пеньки.

Родина златки (*Buprestidae*).

Синя соснова златка (*Phaenops cyanea* F.)

157

Жук до 1,2 см завдовжки, має досить плескувате тіло, знизу блискуче зелене, а зверху темно-синє або фіолетово-синє. Епіплеври розвинені тільки у передній частині надкрил. Очі в жуків буро-жовті.

Личинка довжиною до 2,5 см, жовтувато-біла, з розширеними плескуватими передньогрудьми. На передньоспинці є овальна площинка, вкрита хітиновими дрібними горбочками, дві поздовжні борозенки на ній

напрямлені назад і утворюють дуже гострий кут. Площинка, вкрита горбочками, на передньогрудях має грушоподібну форму.

Синя златка дуже поширена в хвойних лісах країни. Має однорічну генерацію.

Жуки літають в червні – липні вдень. Яйця відкладають у тріщини кори нижньої і середньої частин стовбурів з товстою та перехідною корою.

Личинки

прогризають під корою звивисті ходи, які майже не зачіпають заболоні. Ходи мілкі і плескуваті, у поперечному розрізі мають форму низького широкого прямокутника, заповнені дрібною порошокнею. Личинки зимують в ходах.

Навесні вони продовжують житися і у верхньому шарі деревини роблять лялечкові колісочки. В кінці травня – червні личинки заляльковуються. Під товстою корою лялечкові колісочки містяться здебільшого в корі. Отвори для вильоту жуків мають форму двоопуклої лінзи. Фаза лялечки триває близько двох тижнів. У північних областях генерація може бути дворічною.

Синя златка заселяє ослаблені або звалені дерева сосни різного віку, починаючи з жерднякового. Може заселяти навіть не дуже ослаблені дерева. При цьому молоді личинки проточують поперечні ходи в товщі мертвої кори над самою поверхнею луба майже так, як і личинки алтайського модринового вусача. Періодично вони вигризають ямку в лубі і зразу ж заповнюють її порошокнею. Наприкінці літа, коли дерево значно ослаблюється, личинки проточують ходи в лубі. Частину молодих личинок заливає живиця, і вони гинуть.

Крім сосни, заселяє, особливо в мішаних з сосною насадженнях, також модрина, ялину та кедр.

158

Модринова златка (*Phaenops guttulata* Gebl.)

Жук до 1,1 см завдовжки, чорний, з ледве помітним бронзовим відтінком.

На кожному надкрилі є по три круглі жовтуваті плями. Ширина передньоспинки більша від довжини.

Личинка довжиною до 2,5 см, схожа на личинку синьої соснової златки.

Златка має однорічну генерацію. Жуки літають з червня до серпня вдень у сонячну погоду. Під час додаткового живлення жуки вигризають хвоїнки.

Самки відкладають яйця в тріщинах кори нижньої частини стовбурів.

Личинки

проточують ходи під корою, де і зимують, а навесні заляльковуються. Фаза лялечки триває близько двох тижнів. Оселяється на лісоматеріалах і ослаблених деревах.

Чотирицяткова златка (*Anthaxia quadripunctata* L.)

Жук до 8 мм завдовжки, чорний, тіло плескувате, передньоспинка поперечна (при розгляданні в лупу на ній видно 4 ямочки, розміщені впоперек тіла).

Личинка довжиною до 1,8 см, білувата, передньогруди розширені і

плескуваті, на передньоспинці дві нерівні, угнуті борозенки широко розгалужуються назад.

Чотирицяткова златка поширена в хвойних лісах повсюдно.

Златка має дворічну генерацію, а в Лісостепу можлива однорічна. Жуки літають з травня до липня. Спочатку вони живляться на різних квітах, а потім відкладають яйця в тріщини кори, переважно у верхній та середній частині стовбурів та на гілках. Личинки точать здебільшого поперечні ходи, які глибоко

карбуються на заболоні і заповнені порошнею. Заляльковуються в лялечкових колисочках, які вигризують у верхньому шарі деревини.

Златка заселяє ослаблені дерева, часто у жердняковому віці, а також лісоматеріали. Найчастіше оселяється на ялині та сосні, зустрічається на модрині та інших хвойних породах.

У хвойних лісах поширена ще згарищна златка (*Melanophila acuminata* Deg.), яка має однорічну генерацію (на півночі дворічну). Заселяє здебільшого

159

насаджень після пожеж.

Дубова бронзова златка (*Chrysobothris affinis* F.)

Жук до 1,5 см завдовжки, плескуватий, зверху тіло бронзово-чорне, знизу – бронзово-червоне, часто із зелним металевим блиском. Лоб зелений, на надкрилах має три малопомітні поздовжні кілі та три невеликі золотисті плями.

Ширина передньоспинки вдвоє більша за довжину.

Личинки довжиною до 3,5 см, передньогруди майже вдвоє ширші від черевця, плескуваті. Площинка на передньоспинці вкрита хітиновими горбочками, велика, овальна, бурувата, а дві борозенки на ній трохи угнуті посередині.

Златка поширена в дубових лісах України. Має однорічну генерацію. Жуки літають у сонячну погоду з травня до липня. Яйця відкладає в тріщини кори.

Личинки точать під корою мілкі, плескуваті і звивисті ходи. Восени вони заглиблюють ходи в деревину на 1–2 см, де і зимують. Заляльковуються навесні. Жук вилітає з лялечкової колисочки через вхідний отвір личинки і прогризає отвір у вигляді двоопуклої лінзи тільки в корі.

Заселяє ослаблені та звалені дерева, пеньки дуба, граба, горіха, плодових дерев тощо, особливо в зріджених насадженнях. Златка – небезпечний шкідник

дуба в лісах та полезахисних і зелених насадженнях.

Двоплямиста вузькотіла златка (*Agrilus biguttatus* F.)

Жуки до 1,3 см завдовжки, з вузьким видовженим тілом, зелені, синьо-зелені або бронзово-зелені. На задній половині надкрил близько шва є дві невеликі білі плями. Такі самі плями є і на боках черевця.

Личинка довжиною до 3 см, біла, черевце блискуче, на кінці з двома темними хітинізованими відростками. Передньогруди плескуваті і ширші, ніж

черевце, але не більш як у півтора рази. Верхні щелепи без зубців і на вершині заокруглені.

Двоплямиста златка поширена в дубових лісах України і є небезпечним шкідником дуба. Має однорічну генерацію.

Жуки літають з травня до липня. Під час додаткового живлення

160

обгризають частково листочки дуба. Яйця відкладають по кілька штук у тріщини кори, здебільшого в окоренковій частині дерев. Личинки спочатку вигризають ходи в корі і лубі, заглиблюючи потім їх у деревину. Зимують личинки у камерах, вигризених у верхньому шарі заболоні або в корі, а навесні

заляльковуються. Ходи плескуваті, до 4 мм завширшки, заповнені порошокною, майже завжди поперечні і тільки при великій щільності поселення переплутані.

Отвори для вилітання жуків нагадують півколо діаметром 3–4 мм.

Златка заселяє ослаблені старі та середньовікові дерева дуба та свіжі пеньки. Оселяється під товстою корою. На звалених деревах оселяється рідко і

то тільки в затінених місцях лісу.

Дубова вузька вузькотіла златка (*Agrilus angustulus* ILL.)

Жуки до 7 мм завдовжки, з вузьким видовженим тілом, синьо-зелені або бронзово-зелені. Тім'я між очима вдвоє ширше, ніж око. Кілі від задніх кутів передньоспинки до-ходять не менше як до половини її довжини.

Личинка довжиною до 1,5 см схожа на личинку попереднього виду, але верхні щелепи у неї на вершині мають два зубчики.

Златка поширена в дубових насадженнях південних та центральних областей України.

Генерація однорічна. Цикл розвитку такий самий, як і у попереднього виду, але вузька златка більш теплолюбна. У південних областях оселяється під

товстою та перехідною корою, а в Лісостепу може заселяти весь стовбур.

Шкодить ослабленим деревам та лісоматеріалам. Личинкові ходи звивисті, переважно поздовжні. Отвори для вильоту жуків нагадують півколо діаметром

2,0–2,5 мм.

Зелена вузькотіла златка (*Agrilus viridis* L.)

Жук до 9 мм завдовжки, з вузьким видовженим тілом, від синьо-зеленого до бронзового кольору. Боки надкрил, починаючи від середини, звужуються до

зазубрених вершин по прямій лінії. Личинка довжиною до 2,4 см, схожа на личинку попереднього виду, але щелепи у неї на вершині без зубців, а дихальця

жовті і добре помітні.

161

Поширена в листяних лісах країни. Має однорічну генерацію. Жуки літають з кінця травня до липня і при додатковому живленні прогризають в листках дірки. Яйця відкладають по кілька штук на кору стовбурів, вкриваючи їх виділеннями статевих залоз (над кладкою утворюється невеликий білуватий щиток). Личинки проточують під корою плескуваті, заповнені порохнею ходи, які видно і на поверхні деревини. Ходи здебільшого звивисті, дуже переплутані і мають вигляд клубка. Восени личинки вигризають ходи у деревині на глибину 1–2 см, де зимують, а навесні заляльковуються. Отвір для вильоту жуків такий

самий, як і у попереднього виду.

Златка заселяє ослаблені дерева та лісоматеріали тополь, граба, клена, берези тощо. Здебільшого селиться на верхній і середній частині дерев з тонкою та перехідною корою, а також на гілках. Шкодить також у полезахисних та зелених насадженнях.

У грабових лісах на Україні поширена грабова вузькотіла златка (*A. olivicolor* Ksw.), яка за циклом розвитку близька до зеленої, проте жуки її літають дещо пізніше: в червні – липні.

Родина довгоносики (*Curculionidae*)

Сосновий жердняковий смолюх (*Pissodes piniphilus* Hbst.)

Жук до 5 мм завдовжки, червонувато-бурий, з однією світлою поперечною, іноді розірваною посередині, смужкою на надкрилах. Задні кути передньоспинки заокруглені. Головотрубка досить довга, з прикріпленими посередині вусиками.

Жердняковий смолюх поширений у соснових лісах України. Генерація однорічна. Жуки літають у червні – липні. Під час додаткового живлення вони

вигризають ямки в корі (до камбію) на вершинах соснових дерев та підрості. Яйця відкладає в кору, здебільшого по 2–3 в одне місце. Личинки проточують звивисті ходи в лубі, які майже не зачіпають заболонь. Від місця відкладання яєць ходи розгалужуються в різні боки, поступово розширюючись. Довжина кожного ходу досягає 10–15 см. Восени личинки влаштовують в кінці овальну

лялечкову колисочку, яка наполовину заглиблюється в заболонь і заповнена

тонкими довгастими скіпочками деревини. Там, немовби в коконі, личинка зимує, а навесні заляльковується. На не дуже ослаблених деревах ходи личинок

поширюються в корі над самою поверхнею луба, а згодом заглиблюються в луб. Отвори для вильоту жуків в «коконі» та корі круглі, діаметр їх близько

2,5 мм. Смолюх заселяє ослаблені та звалені сосни, часто у жердняковому віці.

Оселяється під тонкою корою. На соснах старшого віку селиться на вершинах та гілках діаметром більше 2 см. Нападаючи на недуже ослаблені дерева, заселяє вершини, через що в перший рік спричинює суховершинність. Засихають ці дерева через один-два роки. Смолюх – один з небезпечніших шкідників сосни.

Ялиновий жердняковий смолюх (*Pissodes harcyniae* Hbst.)

Жук до 6 мм завдовжки, схожий на попередній вид, але чорний і на надкрилах має дві блідо-жовті поперечні смужки.

Поширений в ялинових лісах. Має однорічну генерацію. Цикл розвитку такий самий, як і у соснового смолюха, тільки жуки починають літати дещо раніше (в кінці травня) та заселяють ялину.

Нападає на ослаблені ялинові дерева та лісоматеріали. Заселяє вершини та верхню частину стовбурів з тонкою корою, рідше оселяється під перехідною корою.

Стовбуровий сосновий смолюх (*Pissodes pini* L.)

Жук до 9 мм завдовжки, темно-бурий, надкрила з двома поперечними смужками з жовтих лусочок, задні кути передньоспинки прямі. Смолюх поширений у соснових лісах країни.

У Лісостепу та на Поліссі має однорічну генерацію. Жуки літають з червня до початку серпня, а перезимували з'являються в травні. Яйця відкладають у

кору по кілька штук в одне місце. Личинки проточують під корою майже такі ходи, як і попередній вид. Зимують здебільшого в лялечкових колисочках і заляльковуються навесні. Заселяє стовбуровий сосновий смолюх переважно нижню та середню частини ослаблених сосен, а також пеньки і лісоматеріали. Лялечкові колисочки такі, як і в попереднього виду, але трохи більші за 163

розміром, а під тонкою корою – повністю заглиблені в деревину. Зрідка оселяється на ялині та модрині.

На Україні зустрічається значно рідше, ніж жердняковий смолюх.

Ялицевий смолюх (*Pissodes piceae* ILL.)

Довгоносик до 1 см завдовжки, бурий, з одною жовтуватою поперечною смужкою на задній половині надкрил. Непарні міжряддя на надкрилах помітно

підвищені. На кожному з надкрил неподалік від вершини є невеличка западина,

передній край якої помітно виступає над поверхнею.

Смолюх поширений у ялицевих лісах Карпат, має однорічну генерацію.

Молоді жуки літають у червні – липні, а жуки, які перезимували, – в травні.

Додаткове живлення у жуків таке саме, як і в розглянутих вище видів смолюхів. Самиця відкладає яйця переважно в тих місцях, де поранена кора

—

відрубані гілки, є зарубки на стовбурах тощо. Яйця відкладає під кору по 5–

10 шт., а іноді й більше. Якщо на дереві немає поранень, самиця вигризає для відкладання яєць тоненьку ямку до камбію. Ходи личинок довгі (до 35 см), поступово розширюються і майже не зачіпають заболоні. Восени на кінці ходу

личинка вигризає овальну лялечкову колисочку, в якій зимує, а навесні заляльковується. Колисочка наполовину заглиблена в деревину, а верхня її частина – в луб.

У Карпатах смолюх заселяє в першу чергу ялиці, зламані вітром, а також лісоматеріали та ослаблені дерева (найчастіше середню та нижню частини стовбурів). Рідше оселяється на вершинах діаметром близько 15 см. Це дуже небезпечний шкідник ялиці.

Родина свердлики (*Lymexylonidae*)

Листяний свердлик (*Elateroides dermestoides* L.)

Жук до 1,8 см завдовжки, з вузьким тілом, короткими пилчастими вусиками та п'ятичленистими лапками. Самці менші від самиць. Самиця руда,

самець темно-бурий або чорний, має руді вусики, ноги, а часто і надкрила.

Личинка довжиною до 2,5 см, жовтувато-біла, тонка, з трьома парами ніг та характерним потовщенням на передньоспинці у вигляді коміра. На кінці тіла

164

довгий загострений, зазубрений хітиновий відросток.

Листяний свердлик дуже поширений у лісовій зоні, на Поліссі та в

Карпатах. Пошкоджує переважно березу, в Карпатах – бук. Крім того, заселяє вільху, дуб та інші дерева.

На Поліссі літ жуків починається у другій половині квітня, а в більш північних областях – в травні – червні. Самиця відкладає в тріщини кори до 130

яєць. Личинки точать ходи в деревині стовбура глибиною до 20 см. Частина ходів іде по периферії стовбура у верхньому шарі деревини і має вигляд поперечних борозен, які то заглиблюються в заболонь, то з'являються на її поверхні. Ходи круглі, діаметром 2–3 мм (личинки очищають їх від порошокні, викидаючи її через отвір у корі за допомогою відростка на кінці черевця).

Відомо, що вони живляться переважно міцелієм гриба, який розвивається на стінках ходів. Личинки зимують у ходах і заляльковуються в квітні – травні.

Генерація однорічна.

Свердлик заселяє нижню і середню частини звалених та ослаблених дерев, а також пеньки (найчастіше товсті дерева). Свердлик – вологолюбний і тому в районах недостатнього зволоження його немає. Він є дуже небезпечним шкідником деревини. Деревина бука, пошкоджена ним, загниває.

Хвойний свердлик (*Elateroides flabellicornis* Schneid.)

Жуки до 9 мм завдовжки. Самиця руда з пилчастими вусиками, самець чорний з буро-жовтими надкрилами та пір'ястими вусиками. Кінці надкрил у жуків чорні.

Личинки, як і у листяного свердлика, довжиною до 2 см. За циклом

розвитку подібний до листяного свердлика, але заселяє переважно хвойні породи, особливо ялину та ялицю. Ходи личинок Майже всі напрямлені в глибину стовбура.

Хвойний свердлик зустрічається рідше, ніж листяний. Поширений у Карпатах.

У дубових лісах лісостепової та степової зон поширений корабельний свердлик (*Lytexylon navale* L.), який має однорічну генерацію. Личинки 165

проточують ходи у глиб стовбура довжиною до 25 см та діаметром близько 2 мм. Радіальні личинкові ходи подекуди розгалужуються вгору та вниз вздовж

волокон деревини. Личинки живляться деревиною, їхні ходи щільно заповнені порохнею.

Корабельний свердлик пошкоджує переважно обкорену дубову деревину, в тому числі і підсохлу, дуже знижує технічну її цінність. Поселяється на старих

дубах і тільки там, де на стовбурі обідрана кора.

Ряд перетинчастокрилі (*Hymenoptera*)

Родина рогахвости (*Siricidae*)

Великий рогахвіст (*Sirex gigas* L.)

Доросла комаха до 4 см завдовжки. Самиця чорна, черевце жовте з широким чорним пояском; самець менший, чорний, з рудим черевцем, основа і

верхівка його темного забарвлення. Вусики та ноги у самиці та самця жовті і тільки задні ноги у самця темні.

Личинка довжиною до 4 см, біла, має три пари дрібних ніг, на кінці черевця є хітиновий шип. Ліва верхня щелепа широка, на вершині з чотирма зубчиками.

Генерація дворічна, проте в сухій деревині може затягуватись ще на один – два роки. Літають рогахвости з другої половини червня до початку вересня. За

допомогою довгого яйцекладу самиця просвердлює кору та деревину і відкладає кілька сот яєць в глиб стовбура на 1,0–1,5 см по декілька штук в одне

місце. Личинки проточують свої ходи тільки в деревині, вони ніколи не бувають під корою. Ходи завжди круглі, дуже щільно забиті дрібною порохнею

однакового з деревиною кольору, глибиною 8–10 см, напрямлені здебільшого вздовж стовбура в заболоні та верхньому шарі ядра, поступово розширюються і

досягають діаметра 6 мм. Частина з них заглиблюється в стовбур до 17 см.

Перед заляльковуванням личинки направляють ходи до поверхні стовбура і роблять лялечкові камери під корою (1–2 см). Дорослий рогахвіст після виходу

з лялечки вигризає круглий отвір діаметром 4–8 мм для вильоту.

Відомо, що самиці під час відкладання яєць заносять спори базидіального

166
грибка, який розвивається в личинкових ходах. Йому належить важлива роль у

перетравленні деревини, якою живиться личинка. Через це, починаючи від ходів рогохвоста, деревина загниває.

Шкідник заселяє ослаблені та звалені дерева ялини, ялиці та інших хвойних порід і є небезпечним технічним шкідником деревини.

Малий, або синій, рогохвіст (*Paururus juvencus* L.)

Самка до 3 см завдовжки, чорно-синя, черевце з фіолетовим відтінком, ноги і основа вусиків червоно-жовті. Самець менший, черевце у нього червонувате з темними двома першими, та одним-двома останніми сегментами.

Личинка довжиною до 3,2 см, як і у попереднього виду, але перша пара дихалець вдвоє більша від решти.

Малий рогохвіст поширений у хвойних лісах. Має однорічну генерацію, а в північних областях – дворічну. Дорослі комахи літають з липня до початку вересня. Яйця відкладають, як і попередній вид, до 300–400 штук. Ходи личинок теж схожі на ходи личинок великого рогохвоста і закінчуються біля поверхні стовбура лялечковими камерами. Отвори для вильоту круглі, діаметром 3–6 мм.

Малий рогохвіст заселяє ослаблені та звалені дерева, іноді навіть малоослаблені, переважно сосни, а в горах – ялини. Може пошкоджувати й інші

хвойні породи. Він – небезпечний технічний шкідник деревини, завдає також певної фізіологічної шкоди.

Березовий рогохвіст (*Tremex fuscicomis* F.)

Самиця до 4 см завдовжки, груди чорні або бурі, черевце жовте з п'ятьма-шістьма поперечними чорними поясками, ноги бурувато-жовті. Самець чорний, менший від самиці.

Личинка довжиною до 3 см, на лівій верхній щелепі має 3 зубчики.

Поширений у листяних лісах. Генерація однорічна. Рогахвости літають з липня до вересня. Яйця відкладають у деревину. Личинки проточують у деревині такі самі ходи, як і великий рогохвіст. Заляльковуються біля поверхні

стовбура. Отвори для вильоту круглі, до 5–6 мм у діаметрі. Заселяє ослаблені

167
дерева берези, а також тополь, бука та ін.

Дубова ксифідрія (довгошия) (*Xiphydria longicollis* Geoffr.)

Дорослі особини 15–20 мм завдовжки, чорні з поздовжнім рядом цяточок білувато-салатного кольору на боках черевця (на 2–6-му та 8-му сегментах).

Личинки білуваті з характерно зігнутим тілом, зачатковими ногами та шипом на кінці черевця. Генерація дворічна, хоча, очевидно, частина особин закінчує

розвиток протягом одного року.

Літ ксифідрії розтягнений з липня до вересня. Додаткове живлення відсутнє. За допомогою яйцеклада самки відкладають яйця під внутрішню поверхню луба до камбію здебільшого по 5–7 яєць в одному місці. Яйця білуваті, кожне з стебельцем. За 2–3 тижні з них вилуплюються личинки, вгризаються в заболонь і точать в ній звивисті ходи, спрямовані вздовж стовбура чи гілок, щільно забиті порохнею такого ж кольору, як деревина. Іноді

ходи трохи заглиблюються в поверхневий шар ядра. Доросла личинка довжиною до 25 мм. Хід закінчується лялечковою колисочкою поблизу поверхні стовбура. Доросла ксифідрія вилітає через круглий отвір діаметром 2,5–4,5 мм.

При відкладанні яєць самка заносить спори базидіальних грибів, що викликає білу заболонну гниль деревини, яка протягом 1–2 років уражує заболонь всього дерева та гілок.

Ксифідрія перебуває в симбіотичних відносинах з базидіальним грибом, використовуючи його ферменти для гідролізу клітковини та лігніну деревини. Личинки живляться деревиною на початкових стадіях ураження гниллю, що полегшує її засвоєння. Заселені дерева в переважній більшості бувають уражені

також мікозом судин. При цьому на поверхні заболоні та на лубі з'являються чорні плями різної величини, а іноді поздовжні смуги. Пізніше судини заболоні

заповнюються чорними гіфами та тилами.

Ксифідрія заселяє дуб різного віку. На старих деревах – спочатку гілки та вершину, а в наступні роки – стовбур. Це дуже небезпечний і агресивний шкідник дуба. Часто його можна зустріти на ослаблених деревах в комплексі

з

168

двоплямистою вузькотілою златкою, через кілька тижнів після неї. Відомі випадки появи ксифідрії на окремих гілках дерев, не заселених ще ніякими іншими шкідниками. Проте вона може поселятись і на всихаючих дубах.

Ряд лускокрилі (*Lepidoptera*)

Родина червиці (*Cossidae*)

Червиця в'їдлива (древесниця) (*Zeuzera pyrina* L.)

Великий метелик, білий з численними дрібними плямами сталєво-синього кольору між жилками, а по краях крил – на кінцях жилок. На спині є такого самого кольору 3 пари круглих плям, а зверху на черевці – поперечні смуги. Самиця з розмахом крил до 7 см, самець – до 5 см. У самця вусики від основи до половини пір'ясті, що відрізняє його від самиці, у якої вони ниткоподібні. Яйця овальної форми, довжиною трохи більше 1 мм, жовті.

Гусениця довжиною до 6 см, гола, жовтувато-біла з чорною або чорно-бурою блискучою головою, темними потиличними і анальними щитами та невеликими чорними бородавочками на тілі.

Лялечка довжиною до 4 см, жовтувато-бура, з поперечними рядами

зубчиків на тергітах черевця, на лобі з одним загостреним зубцем.

Червиця в'їдлива поширена в листяних лісах, особливо ясеневих в степовій зоні.

Генерація дворічна. Метелики малорухливі, відкладають яйця з другої половини червня до середини серпня поодиночі на пагони, бруньки, в пазухах листків. Одна самиця відкладає в середньому трохи більше 1000 яєць. Фаза яйця триває близько двох тижнів.

Після виходу з яйця гусениця найчастіше пошкоджує на ясені спочатку черешок листка, а потім пагін, проточуючи в середині його хід (на інших породах черешки листків не пошкоджує). Згодом вона переповзає на товщі гілочки і стовбур і прогризає в них нові ходи, очищаючи їх від екскрементів, які

висипаються через отвір у корі. В поперечному розрізі ходи круглі. Гусениця зимує двічі. Останній хід проточує в стовбурі. Влітку вона заляльковується у верхній його частині, без кокона, відгороджуючи лялечкову колисочку від

нижньої частини ходу перегородкою. Фаза лялечки триває близько двох тижнів.

Перед вильотом метелика лялечка руйнує зубцем перегородку, пересувається по ходу до отвору в корі і частково висовується з нього. Метелик вилітає, а шкіра лялечки ще деякий час залишається в отворі. Льотні роки в більшості районів непарні.

Пошкоджені червицею дерева легко пізнати по всиханню верхніх половинок листків у серпні – вересні (на ясені), по червоточині та бурих екскрементах круглої форми, що висипаються з ходів у стовбурі. Під корою таких дерев можна бачити чималі площинки, а іноді і поперечні ходи біля отворів для вильоту, вигризені у верхньому шарі заболоні.

Червиця заселяє в першу чергу ослаблені ясеневі насадження, а також яблуню та грушу в садах. Пошкоджує також в'язові, рідше клен, дуб та інші листяні породи. При невеликій щільності заселення на деревах у перші роки всихають тільки окремі гілки, зменшується приріст, а при сильній – спочатку всихають вершини, а згодом відмирає все дерево.

Дуже пошкоджені дерева слід призначати до санітарної рубки, а дуже зріджені насадження – вирубувати суцільно. Санітарні рубки важливо проводити в той період, коли молоді гусениці шкодять у пагонах, бо дорослі в стовбурах можуть закінчити розвиток і на зрубаних деревах. Червиця може бути завезена з садивним матеріалом, тому слід дотримувати правил внутрішнього карантину.

В плодових садах проти червиці в'їдливої можна застосовувати хімічний метод боротьби.

Червиця пахуча (*Cossus cossus* L.)

Метелик з розмахом крил до 9 см, сірий, часто з буруватим відтінком.

Крила з численними поперечними чорними штрихами, черевце товсте.

Яйця близько, 1,5 мм завдовжки, жовтувато-бурі, еліпсоподібні. Гусениця довжиною до 10 см, гола, зверху буро-червоного, по боках червоно-жовтого

кольору, з чорною або чорно-бурою головою, потиличний щит буро-жовтий з двома чорними плямами.

170

Лялечка до 5 см завдовжки, коричнева, з поперечними рядами гострих зубчиків на тергітах черевця і коротким виступом на лобі. Кінець черевця тупо

заокруглений, на його боках по одному великому і по два дрібних зубчики.

Кокон довжиною до 7,5 см.

Генерація дворічна. Метелики літають увечері з кінця травня до липня.

Яйця відкладають групами в тріщини кори переважно окоренкової частини дерев і вкривають їх виділеннями, які приклеюють кладку до кори. Всього самиця відкладає близько 1000 яєць. Фаза яйця триває 10–12 днів.

Гусениці спочатку проточують під корою спільні ходи, в яких зимують, а навесні прогризають кожна свій окремий хід у стовбурі. У поперечному розрізі

ходи овальні, майже круглі, до 1,5–2,0 см в діаметрі, очищені від порошокні.

Після

другої перезимівлі в травні гусениці заляльковуються в ходах, трухлявих пнях і

навіть у землі. Іноді гусениці залишають ходи ще восени і зимують там, де будуть заляльковуватися. Кокони гусениці роблять з павутиння, крім того, зверху їх обліплюють землею, порошокною тощо. Гусениця линяє 7 разів і має 8 віків. Фаза лялечки триває близько місяця.

Червиця пахуча заселяє ослаблені дерева (верби, тополі, осики, плодові та ін.). У степовій зоні виникають осередки розмноження її у порослевих ясеневих

насадженнях. Шкодить деревам у зелених насадженнях, за якими не доглядають. На звалених деревах не поселяється. Червиця є небезпечним шкідником. Дуже пошкоджені дерева слід вирубувати. В осередках червиці в зелених насадженнях можна обприскувати в червні стовбури дерев, особливо нижню частину їх, контактними інсектицидами або вводити отруту за допомогою шприца. Після цього отвори в корі замазують глиною або цементом.

Родина склівки (*Aegeriidae*)

Велика тополева склівка (*Aegeria apiformis* Cl.)

Метелик з розмахом крил до 4,5 см, крила прозорі. З першого погляду трохи нагадує осу. Голова, дві плями з боків грудей, кінець черевця та кілька широких поперечних смуг на ньому жовті, решта тіла темна. Вусики зверху синювато-чорні, ноги та жилки на крилах бурі, бахрома по краю крил темно-

171

сіра .

Яйця буруваті, овальні, близько 0,7 мм завдовжки.

Гусениця довжиною до 5,5 см, жовтуватобіла (молода блідо-рожева), з червоно-бурою головою, жовтуватим потиличним щитом та круглими дихальцями. На останньому членику черевця зверху є невеликий щиток з

дрібним шипиком, загнутим уперед.

Лялечка до 2,8 см завдовжки, коричнева, з поперечними рядами шипиків на тергітах черевця. Лобний виступ заокруглений.

Склівка поширена в тополевих лісах. Має дворічну генерацію. Метелики малорухливі, літають у червні – липні. Сидячи на стовбурі, самиця викидає яйця, які розсипаються по землі. Одна самиця відкладає До 2,5 тис. яєць.

Фаза

яйця триває 2–3 тижні. Гусениці по пустотах ґрунту переповзають до горизонтальних коренів, вгризаються під кору, де проточують ходи, які викарбовуються на деревині і мають вигляд широких площин. В них вони зимують, а після перезимівлі продовжують псувати деревину. Шкідники ушкоджують корені здебільшого до глибини 20–30 см, а іноді і окоренкову частину стовбура на висоту 15–20 см. Восени другого року гусениця влаштовує

кокон з порохні та дрібних шматочків деревини, в ньому зимує, а навесні заляльковується. Перед виготовленням кокона гусениця прогризає отвір для вильоту метеликів, найчастіше біля кореневої шийки. Протягом періоду розвитку гусениця линяє вісім разів. Фаза лялечки триває близько місяця. Після вильоту метеликів шкідники лялечок частково лишаяться в отворах або падають на землю біля дерев. Наявність шкірок лялечок та порохні, що висипається з ходів, свідчить про пошкодження дерев. Екскременти дорослих гусениць склівки мають круглясту форму і трохи нагадують дрібний горох, але

бурого забарвлення. За цією ознакою легко відрізнити дерева, пошкоджені склівкою, від тих, які поточені личинками великого тополевого вусача.

Склівка – дуже небезпечний шкідник тополь. Заселяє ослаблені дерева, починаючи з дво-, трирічного віку, найчастіше у віці 5–20 років. Часто пошкоджує зелені насадження в населених пунктах при відсутності належного

172

догляду. У пошкоджених дерев зменшується приріст по висоті і діаметру, а при

значному заселенні вони суховершиняють і всихають (іноді зламуються вітром біля кореневої шийки). Відомо, що найбільше пошкоджуються склівкою бальзамічна, ребриста, червоножилкова тополі та осика. На звалених деревах не

поселяється.

Дуже пошкоджені (суховершинні та всихаючі) дерева вирубують восени або навесні, до початку квітня. Пеньки зрубаних дерев відразу викорчуюють та

спалюють. Кокони склівки, які можуть бути в ґрунті, під час викорчовування пнів необхідно вибирати та знищувати.

В парках і зелених насадженнях, де розмножилась склівка, на початку червня треба обмазати кореневі «лапи» та окоренкову частину стовбурів до висоти 1 м глиною з домішкою інсектицидів. Пізно восени слід перекопати

землю в пристовбурових кільцях, а на початку червня внести інсектициди та загорнути його в ґрунт граблями.

Технічні шкідники

В літературі з лісової ентомології розрізняють фізіологічну шкоду, якої завдають лісові комахи, пошкоджуючи дерева (листя, луб, камбій), внаслідок чого ослаблюється їх життєдіяльність, та технічну, коли пошкоджується деревина і знижуються її технічні якості. Проте багато видів комах, які завдають фізіологічної шкоди, одночасно пошкоджують і деревину, проточуючи в стовбурах глибокі ходи (свердлики, короїди-деревинники, рогахвости, багато вусачів та ін.). Нижче розглянемо типових технічних шкідників, які пошкоджують деревину в будівлях і на складах, меблі та дерев'яні вироби. Вони завдають великої шкоди народному господарству і боротьбі з ними слід приділяти особливу увагу, оскільки вона утруднюється через потайний спосіб життя цих шкідників.

Родина вусачі (*Cerambycidae*)

Чорний (сірий) домовий вусач (*Hylotrupes bajulus* L.)

Жук 8–22 мм завдовжки, смоляно-чорний, вкритий дрібним сірим пушком, який часто утворює на надкрилах одну або дві нерівні поперечні смужки.

173

Вусики не довші половини тіла. Передньоспинка з боків заокруглена, з двома блискучими горбочками. У самиці на кінці тіла є невеликий яйцеклад.

Личинка до 2,5 см завдовжки, білувата, з буро-жовтою головою та трьома парами дрібних ніг. На боках голови є по три чорних вічка, розміщених у ряд по вертикалі.

Домовий вусач у нас поширений майже скрізь.

Жуки літають і відкладають яйця в тріщини деревини з кінця червня по серпень. Одна самиця відкладає до 300 яєць. Через два-три тижні виходять личинки, які проточують ходи в деревині, щільно заповнюючи їх білою порошокнею. Ходи звивисті, напрямлені здебільшого вздовж волокон деревини, у

поперечному розрізі вони овальні, шириною 6–9 мм.

Оптимальною для розвитку личинок є вологість деревини 14–20 % і температура 25–28 °С. Звичайно розвиток вусача триває три-чотири роки. За несприятливих умов (вологість деревини менше 14 %) розвиток його триває 5–

6 років, а іноді і більше. Личинка заляльковується в деревині. Фаза лялечки триває близько трьох тижнів. Жук прогризає овальний отвір для вильоту, шириною до 9 мм.

Домовий вусач завдає дуже великої шкоди, псуючи в будівлях балки, підлогу, стелю, дерев'яні стіни, крокви тощо. Відомі випадки руйнування будівель або псування окремих дерев'яних конструкцій. Дуже пошкоджується хвойна деревина, особливо заболонна частина, а також круглі та оброблені лісоматеріали на складах, телеграфні стовпи (найчастіше до висоти 2 м над поверхнею землі), дерев'яні мости тощо. Вусачі віддають перевагу деревині сухостійних дерев та на початковій стадії гниття.

Наявність домового вусача в дерев'яній конструкції можна визначити за овальними льотними отворами, глухим звуком від удару і порошокною, що вилітає при цьому з тріщин. Крім цього, часто можна чути, як шкідники гризують деревину.

Рудий домовий вусач (*Siromatium fulvum* Vill.)

Жук 11–25 мм завдовжки, жовтуватو-рудий, з чорними очима. Вусики

174

довші за тіло.

Личинка довжиною до 30 мм, жовтувато-біла, з бурю головою, по боках голови має по три світлозабарвлених вічка.

Поширений у Криму, зустрічається і в південних областях України.

Жуки літають протягом літа. Яйця відкладають у тріщини виробів з дерева та дерев'яних частин будівель. Якщо щілин немає, то заселяє навіть пофарбовану деревину, приклеюючи до неї яйця. Личинки проточують у деревині овальні (в розрізі) ходи шириною 5–9 мм, направлені переважно вздовж волокон та заповнені білуватою порошокною, де вони і заляльковуються.

Молоді жуки вигризають овальні отвори для вильоту 7–10 мм у поперечнику.

Генерація три-, чотирирічна.

Найчастіше заселяє деревину листяних порід: вільхову, дубову, букову тощо, рідко – ялинову та ялицеву, а свіжозрубану – не заселяє.

Фіолетовий плесканий вусач (*Callidium violaceum* L.)

Жук до 16 мм завдовжки, з помітно плескуватим тілом, фіолетово- або темно-синій з металевим блиском. На передньоспинці густі і нерівномірні пунктирні лінії. Ноги та вусики червонувато-бурі.

Личинка довжиною близько 20 мм, з недорозвиненими ногами. Літ жуків у травні – червні. Генерація однорічна.

Поширений майже скрізь. Це – небезпечний шкідник деревини хвойних та листяних порід. Заселяє необкорені лісоматеріали на складах, рідше сухостій, а

також деревину в будівлях, якщо на ній залишилась хоч частково не знята кора.

На щойно зрубаній деревині не поселяється.

Родина шашелі (*Anobiidae*)

Домовий шашіль (*Anobium pertinax* L.)

Жук 4,5–7,0 мм завдовжки, коричневий, матовий, надкрила з чіткими борозенками. Передньоспинка закриває голову зверху, з боків має пруг, а біля задніх кутів – по золотистій волосяній плямі. Горб на передньоспинці має вдавлення з переднього боку.

Личинка довжиною до 7 мм, біла, зігнута, з трьома парами ніг і дрібними

175

гачками по боках дев'ятого сегмента черевця. Шашіль поширений повсюдно в

Україні.

Жуки літають з травня до кінця літа. Самиці відкладають яйця в тріщини деревини, в старі отвори для вильоту тощо. Личинки проточують переважно

поздовжні ходи, заповнені білою порошокнею. У поперечному розрізі ходи круглі,

діаметром до 3 мм. Личинки заляльковуються в деревині. Молоді жуки вигризають круглі отвори для вильоту 2–3 мм в діаметрі. Генерація одно-, дворічна, а в сухуватій деревині – трирічна.

Шашіль – дуже небезпечний шкідник деревини в будівлях. Заселяє крокви, стіни, паркани та дерев'яні конструкції в нежилых будівлях. Найчастіше шкодить хвойній деревині, але зустрічається і в листяній. В першу чергу пошкоджує заболонну частину. Деревину з вологістю менше 18–20 % не заселяє. Виявити пошкодження можна за отворами для вильоту, з яких висипається порошок.

Меблевий шашіль (*Anobium punctatum* Deg.)

Жук довжиною 3,0–4,5 мм, бурий, матовий. Передньоспинка закриває голову зверху, горб на ній без вдавлення в передній частині. Лоб посередині з горбиком. Основа передньоспинки облямована борозенкою.

Личинка до 6 мм завдовжки, така сама, як і у домового шашеля, але без дрібних гачків на дев'ятому сегменті.

Поширений там, де і попередній вид. Жуки літають у червні – липні.

Самиці відкладають яйця в тріщини та отвори для вильоту переважно на нижню та внутрішню поверхню меблів та дерев'яних виробів і частково на дерев'яні частини будівель – балки, стелі, двері, рідше стіни. Вкриті лаком або

пофарбовані поверхні заселяє рідше. Біологія і пошкодження такі самі, як і у попереднього виду. Отвори для вильоту мають діаметр 1,5–2,0 мм.

Шашіль завдає великої шкоди дерев'яним меблям, роблячи їх часто непридатними для користування. Ознаки пошкодження такі самі, як і у попереднього виду. Отвори для вильоту та порошок помітна на меблях знизу. Крім того, шкідника можна виявити (як і домового шашеля) за звуками, що

176
нагадують хід годинника.

Родина деревогризи (*Lyctidae*)

Борозенчастий деревогриз (*Lyctus linearis* Goeze.)

Жук 3–5 мм завдовжки, жовто-бурий, голова направлена щелепами вперед і не покрита зверху передньоспинкою. За цими ознаками легко відрізняється від

шашелів. Передньоспинка з поздовжньою борозенкою.

Личинка до 5 мм завдовжки, білувата, з трьома парами маленьких ніг, тіло зігнуте. Від личинок шашелів відрізняється дуже потовщеними сегментами грудей.

Поширений повсюдно в Україні. Жуки літають у травні, в приміщеннях – у квітні. Самиці відкладають яйця в тріщини деревини, отвори для вильоту тощо.

На рівну, вкриту лаком поверхню, яєць не відкладають. Личинки проточують у

деревині ходи, які заповнені порошокною, направлені переважно вздовж волокон,

при сильному заселенні переплутані. Борозенчастий деревогриз живе в деревині, що має вологість від 5,5 до 23 %, там же і заляльковується. Жук вигризає круглий отвір для вильоту діаметром 1–2 мм. Генерація однорічна, іноді дворічна.

Пошкоджує деревину листяних порід (особливо дуба та ясеня), в основному заболонну частину. Заселяє вироби з деревини – паркет, меблі, паркани, а також обкорену деревину на складах та в лісі.

Родина капюшонщики, або несправжні короїди (*Bostrychidae*)

Капюшонщик-капуцин (*Bostrychus capucinus* L.)

Жук 8–14 мм завдовжки, чорний здебільшого з червоними надкрилами.

Передньоспинка напівкуляста.

Личинка довжиною до 15 мм, білувата, з трьома парами маленьких ніг і дуже потовщеними грудними сегментами. Останній членик тіла найдовший і підігнутий під черевце. Поширений повсюдно в Україні.

Жуки літають у травні. Самиці відкладають яйця на обкорену або необкорену деревину, рідко заселяють сухостійні дерева. Личинки проточують

ходи переважно в заболоні (у поперечному розрізі вони круглі, до 4 мм у

діаметрі), щільно заповнені білою порошокною. Ходи направлені здебільшого вздовж волокон. Жуки прогризають круглі отвори для вильоту діаметром 3–4 мм. Генерація однорічна.

Пошкоджує деревину дуба, каштана, тополі та ін.

Родина терміти (*Rhinotermitidae*)

Європейський терміт (*Reticulitermes lucifugus* Rossi)

Шкіднику властиве неповне перетворення. Розвиток триває близько двох років. Пошкоджує сухостійні дерева сосни, тополі, дуба, а також деревину в будівлях. Може проточувати ходи в деревині або вигризає її з поверхні вздовж наліплених ним галерей. Зустрічається в Одеській, Миколаївській, Херсонській,

Запорізькій областях, в Криму.---